

גלגל חוזר בעולם

פסח

מטרה

בירור ההשלכות הקיומיות והחינוכיות של מנהג סיבוב קערת הפסח מעל ראשי המסובים בזמן אמירת 'הא לחמא עניא'.

רציונל

יהודי צפון אפריקה נוהגים לסובב את קערת הפסח מעל ראשי המסובים בזמן אמירת 'הא לחמא עניא'. בשיעור זה ננסה לחקור את משמעות המנהג. למנהג זה אין מקור הלכתי. אין הוא מופיע ב'שולחן ערוך' או ברמב"ם, ובכל זאת מקפידים יוצאי צפון אפריקה על קיומו ומעניקים לו מעמד משמעותי בליל הסדר.

זכרון החוויה תוך חיבורו לרגשות המלווים את קיומו של המנהג בשילוב החקירה הפרשנית של טקסטים הבנויים זה על גבי זה, תוכנית והיסטורית, חושפים את תשתיתו הערכית של מנהג זה.

מעבר למשמעותו של ליל הסדר כאירוע המתרחש אחת לשנה, הערכים שעליהם נשען מנהג סיבוב הקערה פועלים בזירה החברתית ובזירה החינוכית הרחבה. לכן נברר במפגש כיצד הערכים העומדים בבסיס המנהג הספציפי יבואו לידי ביטוי בחיי היומיום שלנו כהורים וכמחנכים.

מבנה השיעור

1. "הא לחמא עניא" - דמיון מודרך, 40 דקות
סיפור מנהגים מליל הסדר הקשורים לאמירת 'הא לחמא עניא' תוך חזרה אל החוויה והתחושה המלוות מנהגים אלה.

2. גלגל חוזר בעולם - לימוד מונחה, 40 דקות
לימוד מקדים של מקורות העוסקים בדרכים הפתוחות בפני האדם להימנע בעצמו מעוני או למנוע עוני מילדי.

3. קערה סובבת כגלגל - לימוד בחברותא, 45 דקות
לימוד דבריו של הרב צבאן, הקושר בין מנהג סיבוב הקערה על ראש המסובים לבין התוכן של הקטע 'הא לחמא עניא' וכוונותיו של בעל הבית בעת אמירתו, על רקע המקורות שנלמדו בשלב הקודם.

4. בחירה בדרך - דיון ויישום, 20 דקות
דיון בהשלכותיהן של הדרכים השונות להשפיע על מהלכו של הגלגל.

מהלך השיעור

1. "הא לחמא עניא" - דמיון מודרך

זמן
45 דקות

חומרים
דיסק
מערכת שמע או מחשב נייד
דפי מקורות

פתיחה

שיעור זה עוסק בחג הפסח. נתמקד בו בקטע אחד מתוך ליל הסדר - 'הא לחמא עניא':

בבהילו יצאנו ממצרים.

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים.

כל דכפיין ייתי ויכול,

כל דצריך ייתי ויפסח.

השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל.

השתא עבדין, לשנה הבאה בני חורין.

הגדה של פסח

נשמע לחנים שונים המושרים בעדות שונות של הקטע.

לאחר שהקשבנו וזיהינו את המנגינה המוכרת לנו, ננסה להיזכר בליל הסדר של ילדותנו או נעורינו בבית אבא ואמא או סבא וסבתא. הבית כבר נקי לפסח... התבשילים המיוחדים כבר מפיצים את ריחם... שולחן הסדר כבר ערוך, המשפחה מגיעה לליל הסדר. הסדר מתחיל... קידוש... נטילת ידיים ואכילת הכרפס, ואז מגיעים לקריאת ההגדה...

את ההגדה פותח 'הא לחמא עניא'. נסו לראות בדמיונכם את האופן שבו קראו את הקטע, ואת התנועות או המעשים שהתלוו לקריאתו. דמיינו את האדם הקורא אותו, סבא, סבתא, דוד מבוגר. נסו להרגיש שוב את מה שהרגשתם אז...

שאלות והנחיות לקבוצה

- מי רוצה לספר או להדגים לפנינו איך התנהלה הקריאה של 'הא לחמא עניא' בביתו?

למנחה

בחלק הראשון של השיעור מתחברים המשתתפים למנהגי 'הא לחמא עניא' בביתם והם משתפים את הקבוצה במנהגים אלה. מוצעות כאן שתי מתודות: מוסיקה ודמיון מודרך. השימוש בשתייהן במשולב נועד להעצים את החיבור לתחושות ולחוויות הילדות.

ההאזנה למוסיקה מאפשרת לכל אחד מחברי הקבוצה להתחבר אליה ולזיכרונותיו באופן פרטי, ללא דיון בקבוצה. (לכן חשוב לבחור מבין הלחנים השונים בדיסק את הלחנים המתאימים לעדות שמהן מגיעים חברי הקבוצה).

טכניקת הדמיון המודרך יוצרת נדבך נוסף בהתחברות ומסייעת ליצירת אווירה שבה יוכלו חברי הקבוצה לחזור לבית הוריהם או סביהם ולחוות מחדש את אמירת 'הא לחמא עניא' תוך שחזור התחושות הנוצרות בעת קיום המנהג המלווה אותה.

דמיון מודרך הוא שילוב של טכניקות הירגעות והרפיה, הכוללות ויזואליזציה של פרטי עצמים ודימוי של שימוש בחושים אחרים. התהליך נושא אופי רגוע ושלי. השיטה משתמשת בדמיון כדי להעלות מחשבות לא מודעות באופן אסוציאטיבי, ולתרגל את שליטת המוח על התפקודים הגופניים. כדי שהאפקט של הדמיון המודרך יהיה חזק ככל האפשר, מתבקש שימוש בחושים בתהליך, כלומר לדמות את המראות בצבעים עזים, לשמוע את הקולות, להרגיש את תחושות הגוף - כולל טעם וריח - אף לחוות את הרגשות בצורה עזה ככל האפשר...

מתוך הוויקיפדיה

הקטע 'הא לחמא עניא' פותח את סיפור יציאת מצרים, החלק המרכזי של ליל הסדר. בעדות ישראל השונות התפתחו מנהגים שונים המלווים קריאת קטע זה. ייתכן שהמנהגים התפתחו כהמשך לדברי ה'שלחן ערוך': "ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר: 'הא לחמא עניא', עד

'מה נשתנה'. ואז יצוו להסירם מעל השולחן ולהניחם בסוף השולחן, כאילו כבר אכלו, כדי שיראו התינוקות וישאלו". (רבי יוסף קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תעג, סעיף ו).

מספר מנהגים הנהוגים בעדות שונות:

א. צפון אפריקה: מסובבים את הקערה סביב ראשי היושבים לסדר. בכל קהילה בצפון אפריקה השתמרו מסורות שונות לקיום המנהג.

ב. בבל: חוזרים על הקטע שלוש פעמים: בפעם הראשונה אומרים "הא לחמא עניא" בשניה – "הא"; ובשלישית – "כהא".

ג. פרס: ראש המשפחה לוקח על קצה אצבעותיו את שלוש המצות העטופות במפית לבנה, שר בהטעמה מיוחדת "הא לחמא", ובצהלת שמחה הוא מדגיש: "לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין". המסובים מוסיפים בחרוז: "צ'שם דושמנהאי ישראל כורין" (יוכו שונאי ישראל בעיוורון).

מעבירים את שלוש המצות מיד ליד, וכל אחד אומר עליהן: "הא לחמא".

ד. בוכארה: מניחים את המצה על כתפי המשתתפים ואומרים: "משארותם צרות בשמלותם על שכמם".

ה. תוניסיה וטריפולי: סוגרים את הדלת בזמן אמירת 'הא לחמא עניא' מפחד הגויים.

מנהגים נוספים הנהוגים במספר עדות:

א. קוראים את הקטע בשפה המקורית של העדה.

ב. הילדים יוצאים מהבית וחוזרים כנודדים ומנהלים עם עורך הסדר שיחה דומה לזו: מאין באתם? - ממצרים. ולאן אתם הולכים? - לירושלים. והצידה לדרך היכן?

ג. פותחים את הדלת בזמן אמירת "כל דכפין ייתי ויאכול".

נקרא את הקטע "הא לחמא עניא" מתוך ההגדה

בבהילו יצאנו ממצרים
זהו לחם העוני שאכלו אבותינו
בארץ מצרים.
כל רעב יבוא ויאכל,
כל צריך יבוא ויפסח.
השנה – כאן, לשנה הבאה –
בארץ-ישראל.
השנה – עבדים, לשנה הבאה –
בני חורין.

תרגום הגדה של פסח

בבהילו יצאנו ממצרים
הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא
בארעא דמצרים.
כל דכפין ייתי ויכול,
כל דצריך ייתי ויפסח.
השתא הכא, לשנה הבאה בארעא
דישראל.
השתא עבדין, לשנה הבאה בני
חורין.

הגדה של פסח

שאלות והנחיות לקבוצה

- מהו המסר המרכזי של הטקסט?

למנחה

הטקסט ייקרא, לאחר שאנשים התחברו לביתם, הנוכחי או הקודם, למוסיקה למנהגים ולאווירת ליל הסדר.

המילים הפותחות את קריאת ההגדה בליל הסדר, אחד האירועים המרכזיים בלוח השנה היהודי, עוסקות בשיתופו של העני. מן הקריאה עולים מושגים מנוגדים זה לזה, כמו עוני ועושר, אורח ובעל בית, עבדות וחירות, גלות וגאולה. העמדת מושגים אלה על ציר הזמן, העובר בין עבר, הווה ועתיד, תוך הנחה שקיימת תנועה על פני הציר, יוצרת תחושה שלמרות הניגודיות, ואולי דווקא בגללה, הניגודים יכולים להתחלף ביניהם במשך הזמן. בחינת הטקסט דרך ציר הזמן והתנועה עליו מעניקה לדרישה לשתף את העני מימדים נוספים.

הרחבת הדיון בקבוצה מן המסר הגלוי של הטקסט למסרים הפחות גלויים התומכים בו, משמעותית להמשך מהלך השיעור.

2. גלגל חוזר בעולם - לימוד מונחה

חומרים
דפי מקורות

זמן
45 דקות

בחלק זה של השיעור נתמקד במנהג סיבוב הקערה סביב ראשי המסובים הנהוג בקהילות צפון אפריקה: מרוקו, תוניסיה, לוב ואלג'יר. המנהג מתקיים בצורות שונות: סיבוב מעל ראשי כל המסובים ביחד, סיבוב מעל לראשו של כל אחד מן המסובים בנפרד, הקפדה על סיבוב מעל לראשו של תינוק בעריסה, בעלת הבית מסובבת, עורך הסדר מסובב, קריאת הקטע מהמילים "בבהילו יצאנו ממצרים", קריאת הקטע מהמילים "הא לחמא עניא" ועוד.

שאלות והנחיות לקבוצה

- מי רוצה לשתף את הקבוצה ברגשות העולים בזמן קיום מנהג זה?
- איזה קשר יש, לדעתכם, בין המנהג לבין המילים הנאמרות בקטע 'הא לחמא עניא'?

למנחה

אנשים חווים בצורות שונות את הרגע שבו קערת הסדר מסתובבת מעל ראשיהם: חיזוק השותפות המשפחתית, המחשת כוחה של המשפחה להכיל את כל מרכיביה למרות השונות ביניהם, קבלת ברכה, בדומה להנחת יד על הראש בברכת האב לילדיו. חשוב שרגשות אלה יעלו לפני הלימוד, יחברו בין המשתתפים שאינם מכירים את המנהג, לבין אלה המכירים אותו, וייצרו מצע רגשי ללימוד.

השאלה השנייה זהה בעצם לשאלה המלווה את הלימוד כולו. כאן היא עולה בפעם הראשונה כדי לאפשר חשיבה ראשונית של המשתתפים ללא תיוכם של הטקסטים שילמדו בהמשך.

במהלך השיעור נלמד מספר מקורות המחברים בין הקטע 'הא לחמא עניא' לבין סיבוב הקערה, והנותנים למנהג משמעות עמוקה יותר.

נְתוּן תַּתֵּן לוֹ וְלֹא יִרַע לְבַבְךָ בְּתַתֵּן לוֹ כִּי בְּגִלְלֵי הַדְּבָר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ: כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל פֶּן אֲנֹכִי מְצוּךְ לֵאמֹר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאֶחֱיךָ לְעֲנִיךָ וּלְאֲבִינֶךָ בְּאֶרֶץ:

דברים, טו, י-יא

"כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים, טו, יא)

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר:

לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו,

שאם הוא לא בא – בא בנו,

ואם בנו לא בא – בן בנו בא.

שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה" (דברים, טו, י).

תנא דבי רבי ישמעאל:

גלגל הוא שחוזר בעולם.

אמר רב יוסף:

מוחזק בדינינו, תלמיד חכם אינו נעשה עני,

והרי ראינו שנעשה עני.

אם יש שנעשה עני – על הפתחים אינו מחזר.

אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]:

כאשר בא עני, הקדימי לו לחם, כדי שיקדימו לבנייך.

אמרה לו: האם אתה מקלל אותם?

אמר לה: מקרא הוא שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה",

ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא – בא בנו, ואם בנו לא בא – בן בנו בא. שנאמר: "כִּי בְּגִלְגַל הַדְּבָר הַזֶּה" (דברים, טו, י). תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם. אמר רב יוסף: נקיטין, האי צורבא מרבנן לא מיעני – והא קא חזינן דמיעני! – אם איתא דמיעני, אהדורי אפתחא לא מיהדר. אמר לה רבי חייא לדביתהו: כי אתי עניא – אקדימי ליה ריפתא, כי היכי דלקדמו לבניך. אמרה ליה: מילט קא לייטת להו? אמר לה: קרא קא כתיב "כי בגלגל הדבר הזה", ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

שאלות והנחיות לקבוצה

- מה פירוש הביטוי "גלגל חוזר בעולם"?
- כיצד אפשר להשפיע על מהלך הגלגל, על פי הדוברים השונים בטקסט?
- בעקבות הלימוד איזה קשר אפשר לראות בין המנהג לבין תוכן הקטע 'הא לחמא עניא'?

למנחה

בשלב זה מתחיל בירורו של הקשר המשמעותי בין מנהג סיבוב הקערה לבין תוכן הקטע 'הא לחמא עניא'.

המקור הראשון הוא מן המקרא. בשל קוצר הזמן נקרא את הפסוקים ונתייחס לנושא שבו הם עוסקים, ללא דיון בקבוצה. לימוד המקור השני יתייחס גם לפסוקים אלה.

שני הפסוקים עוסקים במצוות הצדקה. הפסוק הראשון מציג את הפער שיכול להתקיים בין מעשה המצווה לבין המימד הרגשי שלה. לא תמיד מלווה מעשה הנתינה ברגשות של חמלה והבנה למצבו של העני, ולא תמיד ניתנת הצדקה מתוך עמדה מקבלת ונטולת ביקורת כלפי העני. הפסוקים מבטיחים ברכה למי שמצליח לחבר בין המעשה לבין רגשותיו ועמדתו. ברכה כזו עשויה להתפרש כשכר שבו יזכה מי שעומד במשימה, אך יכולה גם להתפרש כתיאור הדרגה החדשה, שאליה יגיע נותן הצדקה בעקבות חיבור זה.

הדוברים במקור השני, התלמודי, מנתחים את שני הפסוקים מן המקרא ומגיעים לתובנות שונות. הטקסט דורש לימוד שיכלול הפסקות להסבר ולדיון.

במרכז הדיון התמודדות עם המילים "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ", המופיעות בפסוק השני. מאחוריהן עומדת הגישה האומרת כי כל אדם עלול בשלב כלשהו בחייו להפוך לעני. רבי ישמעאל מחזק גישה זו בעזרת הביטוי "גלגל חוזר בעולם", שמשמעותו בדרך כלל שמצב של עושר יכול להתחלף במצב של עוני, ולהיפך. אין האדם יכול לשלוט בתהפוכות אלה.

שלושת החכמים מקבלים את הגישה האומרת "גלגל חוזר בעולם", אך רואים אפשרות להשפיע על מהלכו של הגלגל ולשנות אותו. כל אחד מהם מציע דרך אחרת לעשות זאת.

רבי אלעזר הקפר מניח שתפילה או אמונה מעכבות את העוני מלהתגלגל לעבר סף הבית. רבי יוסף טוען שהלימוד מסוגל לעצור את העוני או לפחות את אחד השלבים הנמוכים ביותר שלו. רבי חייא אומר, שיש צורך לנקוט פעולה ולתת צדקה או לעשות צדק. שלוש הדרכים, תפילה, לימוד וצדקה שונות זו מזו במידת העשייה הנדרשת לביצוען ובזירה שבה הן מתרחשות.

לאורך הטקסט שזור הנושא של יחסי הורים-ילדים. אפשר לקרוא את הדרכים השונות להשפיע על מהלכו של הגלגל כדרכים חינוכיות שהן חלק מהאחריות ההורית.

3. קערה סובבת כגלגל - לימוד בחברותא

זמן
45 דקות

חומרים
דפי מקורות

עברנו שלב בחקירת הקשר בין מנהג סיבוב הקערה לבין התוכן של הקטע 'הא לחמא עניא'. בלימוד בחברותא נלמד טקסט שנכתב קרוב לימינו. החכם שכתב את הדברים מחבר בין המנהג לבין הטקסט, תוך שהוא משתמש במקורות שלמדנו:

הא לחמא וכולי, מנהג ישראל תורה הוא, שנוהגים לסובב הקערה של הסדר על ראש המסובין כשאומרים פסקא זו.

ואפשר לומר דנתייסד מנהג זה רמז למה שנאמר בגמרא: "אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]: הקדימי לו לחם וכולי. אמרה לו: האם אתה מקלל אותם? אמר לה: גלגל הוא שחוזר בעולם". עיין שם.

ועל כן כשרוצה הבעל הבית לקרוא לעניים ולאמר: "כל דכפין ייתי וייכול וכל דצריך וכולי", פן ואולי יאמר כן בפיו ובשפתיו, ולבו בל עמו. על זה אנחנו מחזקים את לבו בזכרון זה של סיבוב הקערה, שיזכור שגלגל הוא שחוזר בעולם, וגם עליו יעבור פְּגָם, ואולי יצטרך לחוג חג הפסח אצל אחרים.

הרב רפאל כדיר צבאן, 'ויגידו למרדכי' - פירוש להגדה של פסח, דפוס צבאן, ג'רבא תש"ו (1945)

הרב רפאל כדיר צבאן

נולד בג'רבא בשנת תר"ע (1909), לימד בישיבה בג'רבא וכיהן כדיין בעיר, התמנה לרבה של העיר מדינן בתוניסיה, בבית הדפוס שלו בג'רבא נדפסו ספרים מארצות שונות. בשנת תשי"ז (1957) עלה לארץ וכיהן כרבה של העיר נתיבות במשך 40 שנה. כיהן כחבר במועצת הרבנות הראשית. נפטר בנתיבות בשנת תשנ"ה (1995). ספר הדרשות שכתב נקרא 'זרע יעקב'. כתב גם פירוש להגדה של פסח.

שאלות והנחיות לקבוצה

- מדוע בחר הרב צבאן להביא רק את דברי ר' חייא מתוך הטקסט התלמודי?
- כיצד מקשר הרב צבאן בין מנהג סיבוב הקערה לבין הפסוק "נתון נתון לו ולא ירע לבבך בנתון לו"?

למנחה

הפתיחה במילים "מנהג ישראל תורה הוא", מחזקת את קיום המנהג, כאילו היה כתוב בתורה. אמירה זו משמעותית במיוחד בהקשר של מנהג זה, מכיוון שהוא נראה תלוש לחלוטין מכל מצווה הקשורה לליל הסדר.

בפסקה השנייה מביא הרב צבאן את המקור התלמודי שלמדנו, ומתוכו הוא בוחר לצטט את דבריו של רבי חייא בלבד. אפשר לראות בבחירה זו הצבעה על הדרך של מתן צדקה ועשיית צדק כדרך הראויה ביותר להשפיע על הגלגל וליצור שינוי.

בפסקה האחרונה מצביע הרב צבאן על הפער העלול להתקיים בין המעשה של הזמנת העני הביתה לבין ההרגשה והעמדה המלווים אותו. פער דומה זיהינו בפסוק "נתון נתון לו ולא ירע לבבך בנתון לו". הרב צבאן חוזר ומשמיע את האתגר המופיע בספר דברים – על האדם לשאוף לצמצם פער זה. הוא טוען שמנהג סיבוב הקערה יכול לגשר בין הטקסט לבין ההרגשה המלווה את אמירתו. הקערה המסתובבת ממחישה את סיבובו של הגלגל, ואת תהפוכותיהם הבלתי צפויות של החיים.

הפירוש מסתיים באפשרות שהגלגל הסובב יביא את האדם למצב של עוני. סיום זה משאיר אותנו בתחושה של חוסר אונים. את חוסר יכולתו של האדם להשפיע על מהלך חייו חשו גם חכמי התלמוד לנוכח המילים: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". בחירתו של הרב צבאן להקדים את דבריו של רבי חייא, בשונה מסדר הדברים בתלמוד, יוצרת את המצע להבנה שקיימת, בכל זאת, דרך להשפיע על הגלגל.

4. בחירה בדרך - דיון ויישום

זמן
20 דקות

חומרים

ראינו שלוש דרכים, בהן ניתן לשנות את מהלכו של הגלגל: תפילה, לימוד וצדקה. כל אחת מן הדרכים יכולה להשפיע על חייו ועל ילדינו, אך כל אחת מהן תשפיע באופן שונה.

שאלות והנחיות לקבוצה

- אילו השלכות יש לבחירה בכל אחת מן הדרכים על החלטותינו החינוכיות כהורים?

למנחה

בחלק זה נעסוק באפשרות ליישם את הערכים שעסקנו בהם בשיעור. לכל אחת משלוש הדרכים לקחת אחריות ולהשפיע על מהלכו של הגלגל קיימות השלכות חינוכיות במרחב הערכי ובמרחב ההתנהגותי. לדוגמא, בחירה בלימוד תוביל לבחירה בערך של העמדת הפרט במרכז ולהשקעה בהתפתחותו האישית, בחירה בצדקה דורשת מההורים הקניית ערכים, שיש בה דרישה לדוגמא אישית.

יש למקד את הדיון בשאלה בערכים ובהתנהגויות שההורים מתמודדים איתם בחיי היומיום, כמו בחירת בית הספר, בחירת מגמת לימוד, השקעת המשאבים האישיים של הילד בחוגים או בתרומה לחברה, ניתוב כוחות הקבוצה לקהילה או לפרט.

ליל הסדר מזמן בפנינו את הדרכים השונות להשפיע על הגלגל:

צדקה - בפתיחת הערב מזמינים את העני הביתה, על כל המשמעויות הנלוות לכך. לימוד - מצוות 'והגדת לבנך' עומדת במרכז ליל הסדר. החיוב להגיד ולספר יכול התפרש בשני מובנים: העברת המסורת לדור הבא והשקעה בהוראה ובהשכלה. תפילה - דרך לבניית חזון הורי. ניתן למצוא זאת בחלק ההלל בהגדה של פסח, שרובו שבח על זמן טוב יותר.

קיומם של שלוש הדרכים במהלכו של ליל הסדר יכול אולי ללמד שבכל יישום של כלים תיאורטיים בחיי המעשה אין הכרח לבחור בדרך אחת. כל בחירה היא מורכבת, והיא תלויה במינון בין הדרכים השונות ובהתאמה לנסיבות.

סיכום

בקריאה ראשונה נראה מנהג סיבוב הקערה חסר משמעות. הלימוד בשיעור זה יוצר שני חיזוקים משמעותיים לקיום המנהג: עיגונו ואישושו במקרא ובתלמוד, ונטיעת פרשנותו בהקשרים רחבי היקף. שני חיזוקים אלה מתחברים להחלטות חינוכיות העומדות בפני הורים בכלל, לאורך השנה כולה.

הא לחמא עניא

בבהילו יצאנו ממצרים

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים.
כל דכפין ייתי ויכול,
כל דצריך ייתי ויפסח.
השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל.
השתא עבדין, לשנה הבאה בני חורין.

הגדה של פסח

בבהילו יצאנו ממצרים

זהו לחם העוני שאכלו אבותינו בארץ מצרים.
כל רעב יבוא ויאכל,
כל צריך יבוא ויפסח.
השנה – כאן, לשנה הבאה – בארץ-ישראל.
השנה – עבדים, לשנה הבאה – בני חורין.

תרגום הגדה של פסח

גלגל חוזר בעולם

נְתוּן תַּתְּנִן לּוֹ וְלֹא יִרְעֵ לְבַבְךָ בְּתַתְּנֵךְ לּוֹ כִּי בְּגִלְלֵ הַדְּבָר הַזֶּה יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ: כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ לֵאמֹר פְּתַח תְּפִתַּח אֶת יָדְךָ לְאֲחִיךָ לְעֲנִיךָ וּלְאֲבִינְךָ בְּאַרְצְךָ:

דברים, טו, י-יא

”כי לא יחדל אביון מקרב הארץ” (דברים, טו, יא)

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר:

לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו,

שאם הוא לא בא – בא בנו,

ואם בנו לא בא – בן בנו בא.

שנאמר: ”פי בגלל הדבר הזה” (דברים, טו, י).

תנא דבי רבי ישמעאל:

גלגל הוא שחוזר בעולם.

אמר רב יוסף:

מוחזק בידינו, תלמיד חכם אינו נעשה עני,

והרי ראינו שנעשה עני.

אם יש שנעשה עני – על הפתחים אינו מחזר.

אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]:

כאשר בא עני, הקדימי לו לחם, כדי שיקדימו לבנייך.

אמרה לו: האם אתה מקלל אותם?

אמר לה: מקרא הוא שנאמר: ”כי בגלל הדבר הזה”,

ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תרגום תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא – בא בנו, ואם בנו לא בא – בן בנו בא. שנאמר: ”פי בגלל הדבר הזה” (דברים, טו, י). תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם. אמר רב יוסף: נקיטינן, האי צורבא מרבנן לא מיעני – והא קא חזינן דמיעני! – אם איתא דמיעני, אהדורי אפתחא לא מיהדר. אמר לה רבי חייא לדביתהו: כי אתי עניא – אקדימי ליה ריפתא, כי היכי דלקדמו לבניך. אמרה ליה: מילט קא לייטת להו? אמר לה: קרא קא כתיב ”כי בגלל הדבר הזה”, ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנא, עמ' ב

קערה טובבת כגלגל

הא לחמא וכולי, מנהג ישראל תורה הוא, שנוהגים לסובב הקערה של הסדר על ראש המסובין כשאומרים פסקא זו.

ואפשר לומר דנתייסד מנהג זה רמז למה שנאמר בגמרא: "אמר לה רבי חייא לביתו [אשתו]: הקדימי לו לחם וכולי. אמרה לו: האם אתה מקלל אותם? אמר לה: גלגל הוא שחוזר בעולם". עיין שם.

ועל כן כשרוצה הבעל הבית לקרוא לעניים ולאמר: "כל דכפין ייתי וייכול וכל דצריך וכולי", פן ואולי יאמר כן בפיו ובשפתיו, ולבו בל עמו. על זה אנחנו מחזקים את לבו בזכרון זה של סיבוב הקערה, שיזכור שגלגל הוא שחוזר בעולם, וגם עליו יעבור פנים, ואולי יצטרך לחוג חג הפסח אצל אחרים.

הרב רפאל כדיר צבאן, 'ויגידו למרדכי' - פירוש להגדה של פסח, דפוס צבאן, ג'רבא תש"ו (1945)

הרב רפאל כדיר צבאן

נולד בג'רבא בשנת תר"ע (1909), לימד בישיבה בג'רבא וכיהן כדיין בעיר, התמנה לרבה של העיר מדנין בתוניסיה, בבית הדפוס שלו בג'רבא נדפסו ספרים מארצות שונות. בשנת תשי"ז (1957) עלה לארץ וכיהן כרבה של העיר נתיבות במשך 40 שנה. כיהן כחבר במועצת הרבנות הראשית. נפטר בנתיבות בשנת תשנ"ה (1995). ספר הדרשות שכתב נקרא 'זרע יעקב'. כתב גם פירוש להגדה של פסח.

- מדוע בחר הרב צבאן להביא רק את דברי ר' חייא מתוך הטקסט התלמודי?
- כיצד מקשר הרב צבאן בין מנהג סיבוב הקערה לבין הפסוק "נתון נתון לו ולא ירע לבבך בנתן לו"?